

Constantin Brătescu și Analele Dobrogei

Daniel Iosif
Institutul de Studii Avansate pentru
Cultura și Civilizația Levantului
daniel.iosif@institutlevant.ro

In luna septembrie a.c. s-au împlinit 140 de ani de la nașterea lui Constantin Brătescu, geograf, profesor, literat, savant dobrogean. Constantin Brătescu, prin studiile pe care le întreprinde, poate fi pe drept numit „geograful Dobrogei.”

Fig. 1. Profesorul și geograful Constantin Brătescu.

Socotit una dintre cele mai marcante personalități românești, Constantin Brătescu s-a născut pe 30 septembrie 1882 la Cășla (azi, Minerii), județul Tulcea, într-o familie de învățători. Bunicii săi provin din regiunea Brăteștii Romanului, de unde tatăl său a plecat la Iași, unde a fost învățător. Activează pentru puțin timp în Moldova și apoi trece în Dobrogea, unde se instalează definitiv.

După absolvirea școlii primare, în clasa tatălui său, Constantin Brătescu a fost înscris la gimnaziul din Tulcea. În tot cursul vieții, Constantin Brătescu se va simți legat de locurile de baștină. Aceasta o dovedesc majoritatea lucrărilor sale: *Delta Dunării, Lacul Tașaul, Pământul Dobrogei, Fitogeografia și solurile Dobrogei, Nume vechi ale Dobrogei* etc.

În anul 1901 figurează printre studenții Facultății de Litere a Universității București, dar atras de cursurile profesorului Simion Mehedinți, se dedică geografiei.

În anul 1906 își ia licența în Geografie și apoi funcționează ca profesor suplinitor la câteva școli din București (Călinescu, 1969). Traduce din Alexander von Humboldt (*Privești din natură*, Biblioteca pentru Toți) și publică note și recenzii în *Convorbiri literare*. A fost apoi bibliotecar la secția de Geografie a Universității din București și asistent la catedra profesorului Simion Mehedinți.

În anul 1909 obține burse pentru specializare în Germania la Universitățile din Leipzig și Berlin. Audiază cursurile de etnografie și antropologie ale lui Karl Weule și cele de geomorfologie ale lui Albrecht Penck. La întoarcerea în țară optează pentru domeniul geografiei și este numit profesor la școala normală din Constanța, unde duce și o susținută activitate științifică prin editarea unor valoroase lucrări de geografie.

Întrerupt în activitatea sa în timpul războiului (este mobilizat la serviciul cartografic al armatei) își reia activitatea didactică și științifică după război. Ca director al Școlii superioare de comerț din Constanța, reușește să înființeze o școală elementară de comerț și o școală de ucenici. În paralel duce activitate literară publicând în reviste poezii, recenzii, traduceri, adesea sub pseudonim.

Își termină teza de doctorat care vede și lumina tiparului: *Delta Dunării. Geneza și evoluția sa morfologică și cronologică* (1922). Are o activitate intensă și fructuoasă de cercetare. Mai publică: *Mișcări epirogenetice și caractere morfologice în bazinul Dunării de Jos* (1920), *Dobrogea la 1444* (1920), *Dacia și Moesia după Ptolemaeus* (1923).

Împreună cu numismatul Constantin Moisil înființează și conduce revista *Arhiva Dobrogei*. Împreună cu prietenul său, avocatul și publicistul Ioan N. Roman, întemeiază în anul 1920 revista *Analele Dobrogei*, care din anul 1924 continuă să fie editată în Cernăuți, unde profesorul Constantin Brătescu este numit profesor la catedra de geografie. În anul 1925 inaugurează cursul de geografie de la Universitatea din Cernăuți cu o prelegere de epistemologie care a rămas clasică datorită clarității și modului sintetic de prezentare a informațiilor, *Istoria, obiectul și metodele geografiei*, publicat în *Analele Dobrogei* (vezi Tabelul 1). Catedra de Geografie de la Cernăuți a cunoscut o dezvoltare impresionantă după venirea lui Brătescu. Acesta o dotează cu o bibliotecă și numeroase materiale didactice, astfel încât este apreciată și de Emmanuel de Martonne, într-o trecere a sa prin oraș: „la catedra de geografie oricine își poate face o cultură geografică completă”.

La Universitatea din Cernăuți, profesorul Brătescu s-a ocupat de pregătirea cât mai serioasă a studenților, prin cursuri interesante și studii pe teren, în vederea deprinderii cu cercetarea științifică. Excursiile cuprindeau mai multe teme, îmbinate holistic: geomorfologie, geologie, floră, faună, etnografie. În scopul completării cunoștințelor geografice, Brătescu înființează societatea studenților geografi *Țara de Sus*.

În anul 1930 este ales decan al Facultății de Științe din Cernăuți. În anul 1935 devine membru al Academiei de Științe din România, iar în anul 1938 i se încredințează conducerea secției de geografie a Universității din București. Este o perioadă de muncă intensă, cu numeroase lucrări publicate: *Profile cuaternare în falezele Mării Negre* (1933), *Poarta de la Cernăuți* (1933), *Asimetria văilor* (1937), *Morfologia Cadrilaterului* (1937).

Își continuă activitatea la Universitatea din București și cercetările de Geografie generală, Metodologie, Geomorfologie comparată. În anul 1942 publică lucrarea *Oscilațiile de nivel ale apelor și bazinului Mării Negre în Cuaternar*, o lucrare despre care Simion Mehedinți apreciază că „este cea mai mare și mai frumoasă sinteză asupra unei probleme de geografie fizică, din câte s-au scris până azi în românește”.

Constantin Brătescu se stinge din viață la 23 octombrie 1945, lăsând în urmă o bogată operă științifică, pedagogică și literară. În cinstea uriașei sale personalități, Colegiul Național Pedagogic din Constanța îi poartă cu mândrie numele.

Cursurile sale de geografie generală, de geomorfologie comparată, studiile științifice, notele, culegerile de folclor și încercările literare au îmbogățit tezaurul literar științific al țării.

Opera lui Brătescu cuprinde studii din toate ramurile geografiei (geografie fizică, geografie istorică, istoria geografiei etc).

Analele Dobrogei

„O cultură mai ridicată în toată masa poporului, o concepție etică a vieții, o voință dârză spre fapta bună, iată ce ne-am propus a propaga” (*Analele Dobrogei*, anul IV). Profesorul și omul de știință Constantin Brătescu s-a remarcat întotdeauna prin atitudinea sa în raport cu problemele științifice și cu modul de interpretare și rezolvare a acestora.

I-a plăcut și a exersat un stil clar, concis, astfel încât adevărul menționat să nu poată fi supus interpretărilor sau ambiguităților. În același timp, lectura lucrărilor sale este atrăgătoare atât prin noutatea subiectului adus în discuție, cât și datorită expunerii hotărâte și a premiselor originale.

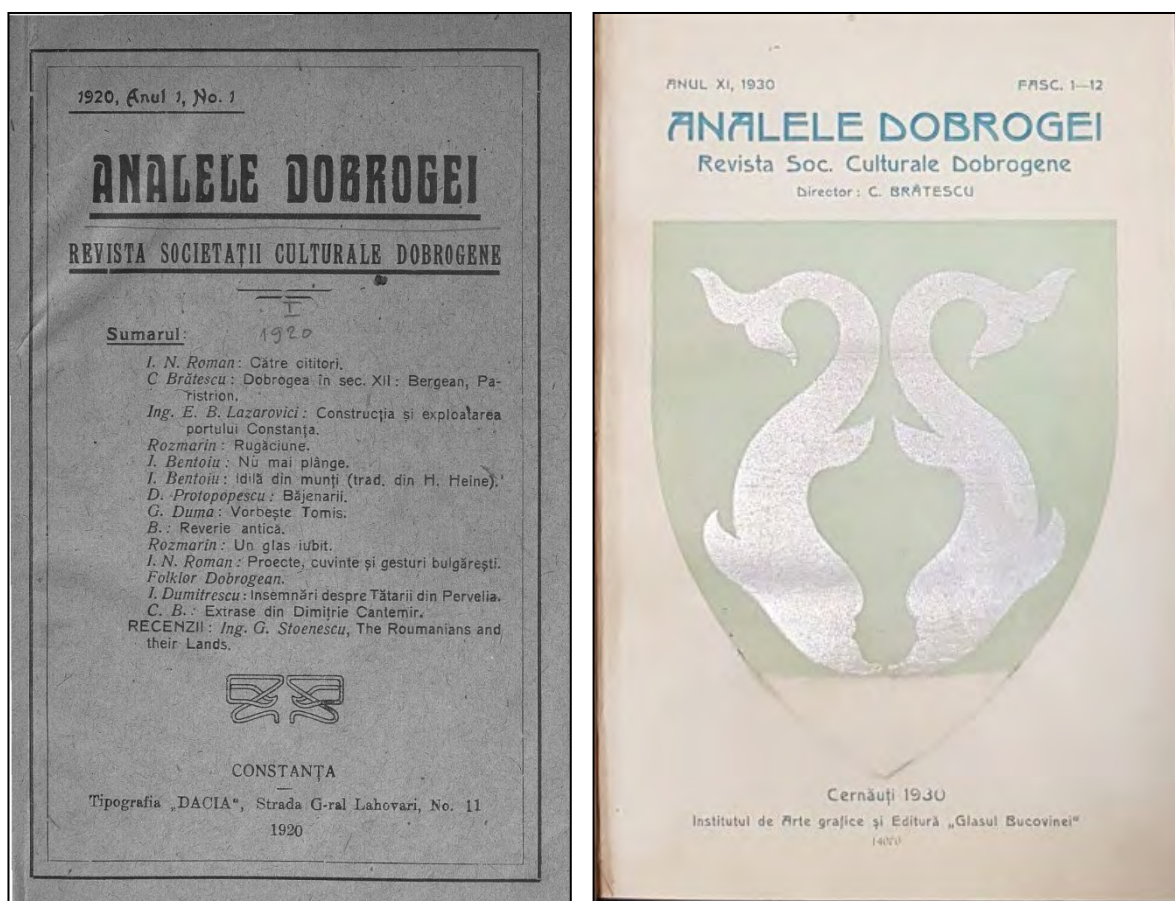

Fig. 2. Revista *Analele Dobrogei*: stânga – coperta primului număr din 1920; dreapta – coperta numărului din 1930, înfățișând noua emblemă a Dobrogei: cei doi delfini.

În anul 1920 el înființează la Constanța „Societatea de cultură dobrogeană”, împreună cu prietenul său, avocatul Ioan N. Roman (Călinescu, 1969; Apostoleanu et al., 2019). Programul societății prevedea, la primul punct, editarea unei reviste – „Analele Dobrogei” –, care, în fapt, continua revista „Arhiva Dobrogei”, apărută la București, în anul 1916, sub direcția lui Constantin Moisil, căruia i se alătură ulterior Constantin Brătescu. Scopul acestei reviste a fost de a publica cercetări de cunoaștere mai îndeaproape a Dobrogei și a vieții locuitorilor. Revista a înregistrat un prestigiu înalt, echivalând cu alte publicații foarte valoroase ale momentului: *Viața Românească* sau *Convorbiri Literare*.

A apărut timp de nouăsprezece ani, cu o periodicitate variată (trimestrială, lunară, anuală) și cu un număr diferit de pagini, dar formatul a fost mereu același: 16 cm/23 cm, tip carte. Titlul revistei se integrează în paleta lexicală specifică perioadei interbelice, care a tins să valorifice cuvinte ca „anale” sau „arhivă”. Scopul era de a oferi un titlu sugestiv, ținând cont că (așa cum programul-manifest o menționează) revista se dorea a fi o cronică a celor mai importante aspecte ale Dobrogei. Grafica revistei se integrează și ea în normele de publicare ale perioadei interbelice, fără ilustrații pe coperti, dar cu unele fotografii în cadrul volumului. Excepție fac copertile numerelor 10/1929 și 11/1930, care prezintă o ilustrație grafică elegantă, cu doi delfini, noul simbol al Dobrogei (**Fig. 2**, dreapta).

Cunoaștem faptul că în anul 1890, imaginea celor doi delfini reprezenta emblema Gurilor Dunării și a coastelor Mării Negre. După unele studii, ei au fost preluați de pe imaginile heraldice vechi ale teritoriilor maritime ale Moldovei (Cernovodeanu, 1978). În anul 1921, cei doi delfini devin – printr-o lege care constituia noile armerii ale României Mari – emblema oficială a Dobrogei.

Revista a fost deschisă unei palete largi de teme, văzând lumina tiparului materiale din domeniile învățământ, agricultură, industrie, religie, numismatică, navigație, literatură. Însă ea a pus în prim-plan chestiunile dobrogene. În primul număr, colaboratorii au fost îndemnați să se aplece asupra problemelor din Dobrogea „cu flora și fauna ei deosebite, varietatea de origine a locuitorilor ei, cu credințele, obiceiurile, portul, năzuințele și manifestările lor intelectuale”. Dobrogea, continuă autorul, „oferă cercetătorilor din toate direcțiunile – istoricului și arheologului, geografului și geologului, economistului și sociologului, omului politic și literatului – câmp vast de rodnică activitate și material prețios de studiu”. Revista a contribuit la cunoașterea geografică a spațiului dintre Dunăre și Marea Neagră, multe articole fiind din domeniile geografiei fizice, geologiei, științelor naturii sau cartografiei.

Astăzi, constatăm că *Analele Dobrogei* a fost o prezență remarcabilă în spațiul publicisticii naționale și datorită colaboratorilor săi, nume sonore sau în curs de devenire, personalități ale științei și culturii naționale. Astfel, în paginile revistei îi întâlnim pe Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Simion Mehedinți, Vintilă Mihăilescu, Mihail Dragomirescu, Constantin Moisil și alții.

Dobrogea – centru de interes pentru Constantin Brătescu

Majoritatea teoriilor elaborate, fie ele de geografie fizică sau umană, au fost formulate cu exemple din spațiul dobrogean. Brătescu considera că studiul pe spații restrânse este absolut necesar pentru creionarea unei teorii sau a unei legi. Astfel, pentru a ajunge la un adevăr geografic sunt necesare cât mai multe analize regionale asupra unui fenomen. Rezultatele obținute pot configura o serie de considerații și de principii care, la scară macro, pot reprezenta teorii general valabile.

Pentru Constantin Brătescu, Dobrogea a reprezentat spațiul de cercetări regionale. El i-a oferit atât cadrul natural (geologic, geomorfologic etc) cât și pe cel antropic (spațiu al locuirii umane, tradiții etc). Brătescu s-a aplecat, în primul rând, asupra caracteristicilor naturale ale Dobrogei. În linii mari, putem spune că el a fost un reprezentat al determinismului geografic, cu toate că nu găsim în opera sa nicăieri o adeziune directă la acest concept. Totuși, citindu-i lucrările, este evident faptul că el a plecat în studiul său de la geografie fizică și apoi a trecut spre geografia umană, prima influențând-o pe a doua.

Brătescu a fost printre primii geografi care au evidențiat faptul că pe teritoriul dobrogean urmele mișcărilor tectonice, care s-au succedat de-a lungul unei istorii geologice de peste 2 miliarde de ani, sunt bine marcate în relief. Dobrogea a reprezentat mult timp o zonă la marginea calotei de gheață nordice, fapt evidențiat de marea dezvoltare a loessului. El emite ipoteza ieșirii Dobrogei de sub apele mării în Sarmațian, iar în Cuaternar teritoriul este acoperit de formațiuni groase de loess. Mișcările eustatice sunt responsabile de o serie de caracteristici geomorfologice pe care Brătescu le observă în Dobrogea: unele terase dunărene, apariția unei albie vechi a Dunării (la 25 m sub nivelul mării), insulele stâncoase din bălțile Dunării, câmpii litorale acoperite de loess reprezentând suprafețe de abraziune marină. Studiile sale se concentrează însă pe ultimele două mișcări ale uscatului dobrogean, din glaciarul Würm II (Brătescu, 1967). El constată că aceste mișcări nu au avut peste tot aceeași amplitudine: ultima ridicare a Dobrogei a fost mai proeminentă în partea de nord-vest (spre Balta Brăilei), iar ultima

scufundare a coborât mai mult spre est, de unde și aspectul actual general. În schimb, în partea de sud, uscatul s-a înălțat mai mult spre est, spre partea litorală, și a rămas mai jos spre Câmpia Română, Brătescu descoperind aici depozite pontice, dacice și levantine, dovadă a existenței unui golf sau a unui lac marin (*Pământul Dobrogei*).

Pentru a oferi o imagine de ansamblu a peisajului dobrogean, C. Brătescu scrie și despre clima și vegetația Dobrogei. În urma observațiilor proprii, el consideră că Dobrogea se află la contactul a trei zone climatice. Acestea sunt: zona danubiană (climat continental cu nuanțe mediteraneene), zona ucrainiană (climat continental secetos) și zona elenică (climat mediteranean, dar cu ierni mai aspre). Aspectul climatic general este determinat de câțiva factori, printre care: iernile aspre, determinate de coborârea spre sud a anticlonului siberian, cu temperaturi de sub $-20\text{ }^{\circ}\text{C}$ și care determină, de asemenea, temperaturi de primăvară mult sub cele de toamnă. Verile sunt călduroase, adesea tropicale, cu temperaturi de peste $35\text{ }^{\circ}\text{C}$. Precipitațiile sunt modeste, sub 400 mm pe an la Constanța, cu perioade de secetă de 90-100 de zile. Vânturile dominante sunt cele de nord și nord-est, sunt puternice, uneori violente și intensifică seceta (*Clima Dobrogei*).

În privința vegetației, Constantin Brătescu identifică trei mari unități fitogeografice: zona de pădure (una în nord și alta în sud-est), stepa pontică (între cele două unități forestiere) și lunca Dunării (cu Balta Ialomiței, Balta Brăilei și Delta Dunării). Pădurile din nord sunt vechi, cuaternare, formate din stejar, gorun și gârniță. În stepă întâlnim frasinul, măcăcișuri, tușișuri. După Brătescu, pădurile din sud-vest sunt continuarea pădurilor din Balcani și a codrilor Vlăsiei. În lunca Dunării și în Deltă se întâlnesc arbori de esență albă (răchită, salcie, plop, arin) și mari suprafețe de stufăriș (*Fitogeografia și solurile Dobrogei*). În toate aceste descrieri, profesorul acordă o importanță majoră considerațiilor paleogeografice și anume

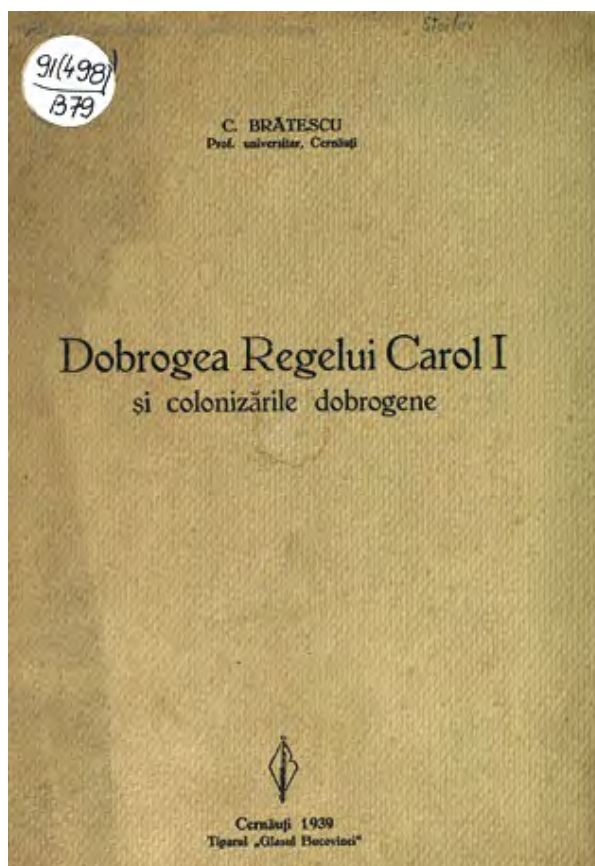

Fig. 3. Coperta lucrării *Dobrogea Regelui Carol I și colonizările dobrogene*, apărută în anul 1939 la Cernăuți.

faptului că regiunea situată la nord de Dunăre (Câmpia Română de astăzi) a fost ocupată mult timp de un golf marin, iar apoi de un lac, fapt ce ar fi împiedicat plantele meridionale să se răspândească spre nord. Astfel, în zilele noastre, vegetația platformei balcanice este mai variată decât cea a Câmpiei Române.

În lucrări precum *Populația Dobrogei* sau *Ce este Dobrogea*, Constantin Brătescu consultă documente din cele mai vechi timpuri și reconstituie, în mod diacronic, structura populațiilor care au trăit pe acest teritoriu.

Marea Neagră a reprezentat un vector important, pe care au navigat către Dobrogea, încă din secolul al VII-lea î.H., coloniștii milesieni, întemeietorii celei dintâi așezări comerciale, pe locul actualului oraș Constanța. Tot coloniștii din Milet fondează și cetatea-port Histria. Mai la sud, dorienii se așează la Callatis (Mangalia). Tracii din peninsula balcanică urcă pe Dunăre și se instalează la Axiopolis (Cernavodă).

Toate aceste orașe se bucură de o cultură superioară, cea grecească, din care apar savanți sau artiști. Unul dintre ei este Demetrios Callatianul, geograful care între anii 216-200 î.Hr. scrie lucrarea *Asia și Europa* în douăzeci de volume, lucrare de referință pentru geografii și cartografii care îi vor urma.

Sosirea romanilor a reprezentat încă un moment de înflorire culturală și economică. Ei aduc un suflu nou și reclădesc cetățile-orașe. Dobrogea apare din nou ca o „poartă” pentru diferite popoare. Grecii au venit de pe mare, din est. Romanii au sosit pe uscat, din sud, pentru ca mai apoi din nord să apară diferitele triburi migratoare (sciți, carpi, alani, avari, huni).

Dobrogea este un spațiu de trecere, dar nu și pentru geți, pentru care Dobrogea era capătul drumurilor: „Dacă pentru alte neamuri care au circulat de la nord la sud și de la sud spre nord, Dobrogea a fost numai o poartă, sau o porțiune dintr-un drum mai lung, pentru românii din Carpați, ea însemna termenul final al drumurilor lor”.

Analele Dobrogei au reprezentat un spațiu tipografic preferat de Constantin Brătescu pentru a-și publica cercetările. În cei nouăsprezece ani de existență a revistei, foarte puține numere nu conțin cel puțin un articol semnat de Brătescu (Tabelul 1). Inutil de menționat că tot materialul publicat de savant în revistă este dedicat exclusiv Dobrogei. În tabelul de mai jos sunt prezentate toate articolele lui Constantin Brătescu publicate în revista al cărei director era.

Anul	Vol. / nr.	Titlu
1920	Anul 1, nr. 1	Dobrogea în sec. XII: Bergean, Paristrion
	Anul 1, nr. 2	Războiul bizantino-rus la Silistra (traducere din Leon Diaconul, din greacă)
		Acte din timpul ocupației germane în Dobrogea
	Anul 1, nr. 4	Mișcări epirogenetice și caractere morfologice în bazinul Dunării de Jos
1921	Anul 2, nr. 1	Două probleme dobrogene: colonizare, toponimie
		Note asupra Dobrogei din Geografia lui M.A. Baudrand de la 1683
	Anul 2, nr. 3	Contribuțiuni la studiul deltei Dunărene Excursiunea d-lui Em. de Martonne în Dobrogea
	Anul 2, nr. 4	Itinerariul fratelui Wilhelm de Rubruquis la anul 1253
1922	Anul 3, nr. 2	Vechimea elementului bulgăresc în N-E Bulgariei și în Dobrogea (traducere din Lj. Miletici)
	Anul 3, nr. 4	Lacul Tașaul (note dintr-o călătorie)
1923	Anul 4, nr. 2	Ibn Batutah, un călător arab prin Dobrogea în sec. XIV
	Anul 4, nr. 4	Dacia și Moesia după Ptolemaeus
1924 și 1925	Anul 5 și 6	Istoria, obiectul și metoda geografiei
Pecenegii. Pagini de istorie medieval de Georgios Kedremos		
Noile numiri de sate din Dobrogea-Veche		
1926	Anul 7	Coasta de răsărit a Constanței. Toponimie românească în Bulgaria
1927	Anul 8	<i>Pro Domo</i> ; Harta geologică a României
1928	Anul 9, vol. 2	Tulcea, schiță urbanistică
1931	Anul 12	Sarcofagul cu simboluri din Constanța
1935	Anul 16	Falezile M. Negre între Carmen-Sylva și Schitu-Costinești
1937	Anul 18	Contribuțiuni la cunoașterea Coastei-de-Argint și a Văii-fără-Iarnă
1938	Anul 19, vol. 3	Dobrogea Regelui Carol I și colonizările dobrogene

Tabelul 1. Articolele publicate de Brătescu în *Analele Dobrogei*.

Citind aceste articole, care cuprind o paletă vastă de subiecte, este lesne de înțeles că pentru Constantin Brătescu geografia este o știință a peisajului. Pentru a descrie acest peisaj trebuie să avem în vedere toate componentele sale, geneza și evoluția lor. De aceea,

Constantin Brătescu a început prin studierea reliefului, a cadrului geomorfologic. A trecut apoi la studierea influenței reciproce dintre cadrul natural și societatea umană. Pe lângă geografia fizică, al cărei reprezentant a fost toată viața, Brătescu a promovat și geografia umană și în special geografia istorică. Să luăm, de pildă, un articol de geografie umană publicat în *Anale* și să observăm raportarea geografului la evenimentul istoric.

În chiar primul număr al revistei, Brătescu publică articolul *Dobrogea în sec. XII: Bergean, Paristrion*, subintitulat *Pagini de geografie medievală*. Lucrarea analizează scrierile călătorului arab Al-Idrisi, cu privire la informațiile despre spațiul dobrogean. Al-Idrisi (1100-1166) a fost un neobosit geograf și cartograf care a străbătut lumea vremurilor sale și a înregistrat în scris noutățile și bizareriile geografice. Se pare că el a ajuns și pe coasta dobrogeană a Mării Negre, menționând câteva orașe.

Constantin Brătescu compară textul lui Al-Idrisi (numit în articol „Edrisi”) cu cele ale prințesei Anei Comnena (fiica împăratului Alexie Comnenul, una dintre primele femei istoric), pentru a elimina confuziile și unele informații denaturate. Astfel, Brătescu ajunge la concluzia că, în acea vreme, Dobrogea era un spațiu prosper, cu orașe înfloritoare, dar cu toponimie grecească. Printre orașele descrise de Al-Idrisi figurează (în paranteză, denumirea contemporană, după Brătescu): Armocastro (Constanța), Deristra (Siliștriu), Mighali Therme (Mangalia), Linocastro (Hârșova), Desina (Măcin sau Niculițel).

Iată cum își argumentează identificarea uneia dintre localități, pe baza textului lui Al-Idrisi și cunoscând pământul dobrogean: „Armocastro, o cetate la 25 de mile spre nord de Varna și la 3 mile spre sud de Dunăre nu poate fi decât Constanța, singurul oraș pe coasta Dobrogei care a fost încins cu ziduri încă din vremea lui Ovidiu. Ruinele vechii cetăți se pot urmări, ici-colo, fie la fața pământului, fie prin beciurile locuințelor. Distanța de 3 mile până la Dunăre nu ne surprinde. În hărțile mai vechi, însă cu mult posterioare lui Edrisi, se desenează un braț de Dunăre între Cernavodă și Constanța. Desigur o greșeală, care totuși își are explicarea sa. Se știe că Dunărea intră pe valea Carasu în interiorul Dobrogei și că o dată cu ea intră și corăbiile, mai ales în timpul marilor inundații. [...] Aceste împrejurări: pătrunderea Dunării pe valea Carasu, apoi vechea tradiție că fluviul se deschide în mare printr-o gură meridională nu departe de acest oraș, precum și lipsa de cunoștințe topografice pozitive, au făcut ca atât în hărțile din secolele trecute, cât și în unele cărți de geografie să se certifice existența unui braț al Dunării între Cernavodă și nordul Constanței.

Armocastro, ca «oraș vechi, cu clădiri înalte, cu câmpii roditoare și comerț vioi, așezat pe panta unei coline plăcute ce domină marea», după cum îl descrie Edrisi, nu poate fi, prin urmare, decât Constanța.”

* *
*

Constantin Brătescu a înțeles cel mai bine spațiul dintre Dunăre și Pontul Euxin, pe care Rădulescu-Motru îl numea în anul 1909 „Mesopotamia Occidentală”. Dobrogea a constituit, dintotdeauna, o vatră de locuire a societății autohtone. În ciuda migrațiilor petrecute timp de peste un mileniu, care au antrenat și spațiul dobrogean, stabilitatea comunității locale este dovedită prin mărturii incontestabile care reflectă transmiterea trăsăturilor definitorii ale substratului (Panait, 2005).

Atât cultura materială, cât și domeniul creației spirituale confirmă aceste lucruri. Brătescu susține că, dacă „raportul dintre popoare este tot ce poate fi mai cunoscut și mai sigur”, mai anevoioasă este pătrunderea trăsăturilor definitorii unui neam, pentru că acestea se leagă de tradiții vechi și fără un început bine cunoscut. Brătescu a atras atenția asupra dificultăților pe care știința le are în stabilirea caracterului etnic al unor obiecte sau grupuri de obiecte antice sau medievale, după cum se constată, cu ușurință, cum este anulată, pentru unele perioade, existența incontestabilă a unor etnii, unele chiar fundamentale.

Bibliografie

Apostoleanu, C.M., Dobre A.A., Stelian L., 2019. *Reviste dobrogene ale României Mari*. Editura Scythia, Constanța.

Brătescu, C., 1967. *Opere alese*. Editura Științifică, București.

Călinescu, C., 1969. *Reprezentanți ai Dobrogei în știința și cultura românească*, Constanța.

Cernovodeanu, D., 1978. *Emblematica și heraldica dobrogeană*, în *Alexandru Ionescu, Ion Sion, Marcel Stanciu, „Protecția ecosistemelor”*, Constanța.

Faiter, I, Călinescu, C., 1971. *Reviste dobrogene*, Constanța.

Panait, I.P., 2005. *Caracterul fundamental al culturii vechi românești pe teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră*. în *Analele Dobrogei, serie nouă, Anul 1, nr 1*, Editura Muntenia.